

GEÇ ANTİK DÖNEM VE ORTAÇAĞ'DA TARSUS TARİHİ

The History of Tarsus in Later Ancient and Middle Ages Times

Gürhan BAHADIR*

ÖZET

Antikçağ'dan günümüze kadar aynı adı taşıyan Tarsus şehri, Hıristiyanlığın doğuşunda, Roma ve İslâm dönemlerinde Doğu Akdeniz bölgesinde dini, kültürel, askeri ve ticaret merkezlerinin en önemlilerindendi. Roma İmparatoru Pompei, M.Ö. 64 yılında Selevkos Krallığı'nın başkenti Antakya'yı almasıyla Selevkos Krallığı yıkıldı. Böylece M.Ö. 64 yılında Tarsus'ta Selevkoslar dönemi kapanırken Roma dönemi başlamış oldu. Roma İmparatoru Pompei, Roma hakimiyetine giren Tarsus'u imparatorluğun yeni eyaleti Kilikya'nın başkenti yaptı. Bu tarihten 90 yıl sonra dünya tarihini etkileyen Hıristiyanlığın şekillenmesi ve yayılmasında Tarsus doğumlu Pavlos, önemli rol oynadı. Havari Pavlos, Barnabas ve Petrus Hz. İsa'nın öğretisini yaymak için yaptıkları birinci, ikinci ve üçüncü haber gezilerinde Antakya'yı merkez olarak kullanarak Tarsus ve Anadolu'daki diğer kentleri gezip Hıristiyanlığı anlattılar. Bu şekilde M.S. 40 yıllarında Tarsus ve Antakya'da şekillenen Hıristiyanlık bu şehirlerden Roma dünyasına yayıldı.

Antikçağ Akdeniz Dünyası'nda önemli bir ticari ve kültür merkezi olan Tarsus, bu konumunu İslâm döneminde de korudu. M.S. 634 yılında Yermuk Savaşı'nda Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasındaki İslâm ordusu, Bizans ordusunu mağlup ettikten sonra Şam'ın kuzeyine hızla hareket ederek iki yıl içinde Baalbek, Hıms, Dımaşk, Halep ve Antakya'yı fethederek Toros dağlarında durdu. Böylece İslâm ordusu Tarsus'a geldi. H. 17/ M. 637 yılında Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın komutanlarından Ubâde b. es-Sâmit'in Tarsus'a girmesinden sonra Tarsus, İslâm sınır şehri oldu. Abbasi Devleti'ndeki Türk komutanlar, 9. ve 10. yüzyılda Tarsus'u aldılar ve burada bağımsızlıklarını ilan ederek şehri yönettiler. Böylece Tarsus, bugünkü Türk-İslâm kenti özelliğini kazanmış oldu.

ABSTRACT

The ancient settlement of Tarsus is best known for that of its history which bears its name up to now and it is one of the most eminent cultural, military, commercial and religious centre of Eastern Mediterranean at the emerged of Christianity, Roman Empire and Islam reign. Antioch the capital city of Seleucus Kingdom was invaded by Roman Emperor Pompey 64 B.C. Thus Seleucus Kingdom collapsed and Roman reign commenced. Roman Emperor Pompey made Tarsus the capital of the new Roman province of Cilicia. Ninety years later after that period Saint Pavlos, who was born in Tarsus in 10 A.D., acted an important role in

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antakya/Hatay

spreading Christianity influencing world history. In Tarsus and Antioch history one of the most eminent events happened during the reign of Emperor Caligula desciple of the Jesus Christ Saint Barnabas and Pavlos in the city to emit Christianity. As a result of the missionary services done by these saints they could congregare a mass which is called for the first time as Christianity spread throughout Roman World 40 A.D.

Tarsus, the most important commercial and cultural centre in Mediterranean World, kept its effect in Turk-Islam reign. Islam army commanded by Ebu Ubeyde b. Cerrah at Yermuk War in 634 A.D. defeated Byzantium army and then moving quickly to the North of Damascus.

It conquered Baalbek, Hims, Aleppo and Antioch and stopped on Toros mountains. Hence Islam army invaded Tarsus. H. 17/ After Ubade b. es-Samit who was one of Ebu Ubeyde's commanders had Tarsus. Thus Tarsus became Islam frontier city. In ninth and tenth centuries, Turk commanders came to Tarsus and governed the city. Hence it continued to flourish as a centre of Turk-Islam, merged today's characteristic of Tarsus.

1. Giriş

Kentler insanlık tarihini başlatan, medeniyetlerin temeli olan yerleşim merkezleri olarak her zaman başat rolü oynamış, insanlığın en değerli miras ve kıymetlerindedir. İlk Sümer kentlerinden itibaren süreç bu şekilde işlemiştir. Tarihte çığır açmış, medeniyete temel olmuş kentlerden biri de Tarsus'dur. Anadolu coğrafyasında yer alan eşsiz bir konum ve coğrafyaya sahip olan kent kuruluşundan itibaren kendi özgün kültür ve medeniyetini yaratarak tarihteki yerini almıştır. Burada oynadığı temel rol Anadolu, Helenistik ve Mezopotamya Uygarlık öğelerini mezcederek kendi sentezini oluşturmuş olmasıdır. Diğer bir tabirle çok önemli role sahip olmasına rağmen Tarsus ne Sami ne Helenistik kentidir. Daha çok Anadolu ancak özelinde kendine özgü bir kent ve "Uygarlıktır". Bu özelliği ile kendini daima ileriye taşımış, eskimemiş ve geleceği yaratan oluşumların da ana mekânlarından biri olmuştur. Musevilik kadar belki de daha fazla Hıristiyanlık ve Müslümanlık için önem arz etmesinin ana nedeni bu özgünlüğüdür. Bugün Dünyanın yarısına hakim olan bu İnançlar Tarsus'ta yeniden anlam kazanarak ve biçim değiştirerek insanlığa sunulmuştur. Tarsus, Hitit, Babil, Pers, Makedon, Selevkos ve Roma gibi tarihin tanık olduğu büyük dönem ve devirlerde mevcudiyetini korumuş ve etkisini hissettirmiştir. Hiçbir emperyal güç Tarsus'tan vazgeçememiştir. İslam fetihlerinden sonra da (M.S. 7. asrın ortaları) biraz da talihsiz olarak bir Sugur/sınır kenti konumuna düşmüştür. Bizans(Hıristiyan) ile devamlı savaşlar yaşanması ve özelde de bir askeri kent hüviyetine bürünmesine

rağmen bu dönemde de özgün yapısını korudu ve kısa sürede Anadolu'nun ve İslam Dünyasının en canlı ve zengin kentleri arasına girdi. Bu yeni gelişmede şüphesiz Türklerin rolü büyüktür. Hatta başattır. Müslümanlığı yeni kabul etmiş bu taze güçler (M.S. 8. asrın sonları), erken devirlerden itibaren Tarsus'u mekan seçerek iskan olmuşlar ve Anadolu'da ilk özgün Müslüman Türk kültürü numunelerinden birini oluşturmuştur. Makalemiz bu konuya genel bir bakış getirmek amacıyla.

2. Geç Antik Dönemde Tarsus

Tarsus, ismini Antikçağ'dan günümüze kadar değişmeden taşıyan dünyanın nadir kentlerinden biridir. Antikçağ'dan günümüze aynı adla gelen Tarsus'un kuruluşu hakkında efsanelerin dışında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Kuruluş tarihi kesin bilinmeyen Tarsus'un etkili konumu Antikçağ Akdeniz Dünyası'nda yüzyıllarca devam etmiştir. Tarsus'ta en eski tarihi olaylardan biri M.Ö. 585 yılında Tarsuslu Syennesis adlı bir komutanın Babil Kralı Mediallı Kyaxare ve Lidyalı Alyattes ile işbirliği yaparak Medlerle savaşmasıdır. Bu savaştan sonra Babiller, Tarsus'a hakim olmuşlar ve hakimiyetleri Pers istilasına kadar sürmüştür.¹ M.Ö. VI. yüzyıl ortalarında Medlerle akraba olan Ahemeniş II. Kiros, Med Kralı Astiyag'ı M.Ö. 550'de yenilgiye uğrattıktan sonra Pers İmparatorluğu'nu ilan etti. Pers Kralı II. Kiros, birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde Anadolu'da ilerleyerek batıda Lidya'yı Güneydoğu'da da Babil Krallığı'nı çökerterek büyük bir imparatorluk kurdu. Böylece Tarsus'ta Pers hakimiyeti başlamış oldu. Bu hakimiyet Makedon istilasına kadar devam etti.²

Tarsus'ta Pers hakimiyeti, Büyük İskender'in Tarsus'u Makedonya Krallığı'nın topraklarına katmasıyla son buldu. Makedonya Kralı Filip'in M.Ö. 336 yılında Aigai'da öldürülmesi üzerine İskender, askerler arasındaki ünü sayesinde ordu tarafından Makedonya kralı ilan edildi. Böylece Makedonya Kralı Büyük İskender, babasının Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak büyük bir güç olma tasarısını yeniden ele aldı. Büyük İskender, M.Ö. 334 yılında öncü kuvvetleriyle birlikte Anadolu'ya ayak bastı ve ordusuyla Anadolu içlerinde ilerleyerek Tarsus'a geldi.³ Büyük İskender Tarsus'ta bir süre kaldıktan sonra Dörtyol yakınlarında İssos şehrine hareket etti. M.Ö. 333 yılında Büyük İskender komutasında Makedon ordusu ile Darius komutasında Pers ordusu İssos'ta karşılaştı ve yapılan savaşta

¹ W. M. Ramsay, *Tarsus (Aziz Pavlus'un Kenti)* (Çev. Levent Zoroğlu). T.T.K. basımevi, Ankara, 2000, s. 40.

² C. Leonard Woolley, *A Forgotten Kingdom*, Penguin Boks, London, 1953, s. 185.

³ John D. Grainger, *Seleucus Nikator; Constructing a Hellenistic Kingdom*, Routledge Ltd. New York 1990, s. 131.

Makedon ordusu galip geldi. Dünya tarihinde derin yankılar bırakan bu savaştan sonra Büyük İskender, Anadolu'da ilerleyerek Pers Krallığı'nın merkezine girdi. Büyük İskender, birçok devleti yıkarak dünyanın tek gücü kaldıktan on yıl sonra M.Ö. 323 yılında öldü.

Büyük İskender'in ölümüyle Makedonya Krallığı'nın geniş topraklarını aralarında paylaşamayan Makedon generallerden Antigonos ile Selevkos I. Nikator savaştılar. Selevkos I. Nikator, Antigonos'u M.Ö. 301 yılının Ağustos ayında İpsos savaşında yendi. Böylece Antigonos'un egemen olduğu toprakları alarak Ege bölgesinden Fırat havzasına kadar uzanan bölgede Selevkos Krallığı'nı kurdu.⁴ Küçük Asya, Fırat havzası ve Güney Suriye bölgelerine sahip olan Selevkos Krallığı'nı yönetmek zordu. Selevkos I. Nikator, merkezi konuma sahip bir başkent kurmaya karar verdi ve M.Ö. 300 yılında Selevkos Krallığı'nın başkenti olarak Antakya'yı kurmaya başladı.⁵ M.Ö. 285 yılında Selevkos I. Nikator'un oğlu Antiochus I. Soter döneminde Antakya'nın kurulması tamamlandı ve Antakya, Selevkos Krallığı'nın başkenti oldu.⁶

M.Ö. III. yüzyılda Selevkos Krallığı kurulduğunda Tarsus, krallığın merkezine yakın bir konumdaydı. Tarsus, Selevkos Krallığı'nın merkezine yakın bir konumda olduğundan şehirde büyük bir garnizon bulunmaktaydı. Selevkos kralları önemli konumlara sahip kentlere yeni koloniler yerleştirdiler. Bu koloniler hem kentte düzeni sağlıyor, hem de borçlu oldukları Selevkos gücünü sürdürmeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda Tarsus'un, üçüncü yüzyıl boyunca kendi sikkelerini basamamasından Selevkos Krallığı'nda bağımsız bir kent hüviyetinde olmadığını anlamaktayız. Selevkos sikkesi ülke genelinde tek paraydı.⁷ Roma İmparatoru Pompei, Selevkos Krallığı'nı Roma İmparatorluğu topraklarına katmak için M.Ö. 64 yılında Roma'dan büyük bir orduyla ayrıldı. Roma İmparatoru Pompei, XIII. Antiochus'u yenerek Selevkos Krallığı'nın başkenti Antakya'yı aldı. Böylece M.Ö. 64 yılında Tarsus'ta Selevkoslar dönemi kapanırken Roma dönemi başlamış oldu.⁸ Roma hakimiyetine girmesinden sonra Tarsus, Roma İmparatorluğuyla ticaret bağlantısı olan kültürel ve ticari merkez konumuna geldi. M.S. 10 yılında Tarsus'ta doğan

⁴ E. Bickerman, *The Cambridge History of Iran; The Seleucid Period*, Ed. Ehsan Yarshaster, 3. vol. Cambridge Univ. Pres. 1983, s. 4.

⁵ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, I. Cilt, T.T.K. yay. Ankara, 1998, s. 299.

⁶ George Haddad, *Aspect of Social life in Antioch in Hellenistic-Roman period*, Chicago, 1949, s. 2.

⁷ Ramsay, s.73-75.

⁸ Glanville Downey, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest*, Princeton University Pres, New Jersey, 1961, s. 142.

Pavlos bu şehirde senatörün oğlu olarak Helenistik eğitimle yetişti. Tarsus'ta Helenistik kültürle yetişen Pavlos devrin felsefi akımlarına vakıf bir Roma vatandaşıydı.⁹

Pavlos Tarsus'ta bulunduğu sırada Hz. İsa, dini tebliğini Kudüs'te sadece ırkdaşları ve dindaşları olan Yahudilere yapıyordu.¹⁰ Kudüs'te Hz. İsa tarafından yeni bir dinin tebliğ edildiğini duyan Pavlos, Tarsus'tan Kudüs'e doğru yola çıktı. Pavlos, Şam'a ulaştığında, burada tanıştığı Yahudi ve Hıristiyanlarla ilişki kurduktan sonra Hz. İsa'nın Kudüs'te şehit edildiğini öğrendi ve bu haber üzerine on iki havariyle görüşmek için Kudüs'e geldi. Helenistik eğitimle yetiştiği bilinen Pavlos, havariler arasında kuşkuyla karşılanmasına rağmen, Barnabas aracılığıyla Başkan Yakub ve havarilerle tanıştırıldı. Kısa bir müddet Kudüs'te kalan ve hahamlarla münakaşaya giren Pavlos durumun ciddiyeti üzerine havariler tarafından can güvenliği düşüncesiyle Tarsus'a gönderildi.¹¹ Kudüs'te havarilere karşı artan baskıdan dolayı Barnabas da Kudüs'ten ayrıldı ve bu baskılardan dolayı Tarsus'a giden Pavlos'u buradan alarak Antakya'ya geldi. Pavlos ve Barnabas, Hz. İsa'nın öğretisini yaymak için yaptıkları birinci, ikinci ve üçüncü haber gezilerinde Antakya'yı merkez olarak kullanarak Selefke, Tarsus ve Anadolu'daki diğer kentleri gezip Hıristiyanlığı yaydılar. Barnabas ve Pavlos'un gayretleri neticesinde bir yıl gibi kısa bir sürede Antakya'da putperestliği bırakarak Hz. İsa'nın öğretisini kabul eden büyük bir topluluk oluştu. Antakya'daki Yahudilerden dini görüşleriyle ayrılan bu topluluğa ilk kez Antakya'da "Hıristiyan" adı verildi. Antakya'daki bu Hıristiyan topluluğun dini yaşantısı ve görüşleri pagan Roma dünyasını etkiledi ve Hıristiyanlık Antakya'dan Roma Dünyası'na yayıldı.¹² Pavlos'un Yahudi kökenli Hıristiyanlığı, evrensel bir din haline getiren görüşleri Anadolu'da da filizlendi. Kudüs'te bulunan Yahudi Kilisesi sadece Yahudi asıllı Hıristiyanları bünyesinde barındırırken Antakya Kilisesi her ırktan insanı bağrında toplayan bir kilise niteliğindedir.¹³ Kudüs'ten Antakya'ya gelen havarilerin Anadolu'da pagan Roma vatandaşları arasında yaptıkları haber gezileri neticesinde Anadolu'nun birçok şehrinde Hıristiyan topluluk oluştu.

Barnabas ve Pavlos'un misyon çalışmalarına yardım etmek için Kudüs'ten Antakya'ya gelen aziz Petrus Antakya'da bir süre kaldıktan sonra

⁹ Downey, s.273-275

¹⁰ Matta, XV/24

¹¹ Resullerin işleri, IX/28-30

¹² K. Bihlmeyer- H. Tuchle, *I. ve IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık* (Çev. A. Güral), İstanbul, 1972, s.19

¹³ Francis Crowford Burkitt, *Early Eastern Christianity: st. Margaret's Lectures on the Syriac-Speaking Church*, London, 1904, s.10

M.S. 55-56 yıllarında Roma'ya gitti. Petrus'un 25 yıllık misyon çalışmaları sonucunda Roma'da büyük bir Hıristiyan topluluk teşekkül etti. Pagan Roma İmparatorları havarilerin Anadolu ve Roma'da yaptıkları misyon çalışmalarından sonra pagan inancı bırakarak Hıristiyanlığı kabul eden Roma vatandaşlarına 300 yıl boyunca baskı ve zulüm yaptılar.¹⁴ Bu zulüm dönemi doğu Roma İmparatoru Konstantin'e kadar devam etti. Hıristiyanlara yapılan zulüm Doğu Roma İmparatoru Konstantin'in imparatorluk mücadelesinde önemli rol oynadı. Büyük Konstantin, Milvian köprüsü dolaylarında 27 Ekim 312 tarihinde Maxentius'un ordusunu yenerek Maxentius'u öldürdü. Bu olaydan sonra Büyük Konstantin ve Licinius imparatorluğun batısına hakim oldukları sırada imparatorluğun doğusunda büyük bir orduya sahip olan Maximinus bulunmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun batı tarafına hakim olan Büyük Konstantin, Maximinus'a Hıristiyanlara, zulüm yapmaması şartıyla barış teklif etti.¹⁵ Maximinus, bu barış teklifini reddettikten sonra Roma İmparatorluğu'nun batısını işgal etmek amacıyla 70.000 kişilik ordusuyla Antakya'dan yola çıktı. Licinius'un ordusu ile Maximinus'un yorgun ordusu karşı karşıya geldiğinde, yapılan savaştan Licinius galip olarak ayrıldı. Licinius, Maximinus'u takip ederek İzmit'e geldiğinde burada bütün halka ibadet etme özgürlüğü verdi. Licinius, Maximinus'un Tarsus'a kaçtığı haberi üzerine M.S. 313 yılında Tarsus'a gelerek burada Maximinus'u, karısı Valeriyayı ve oğullarını yakaladı. Onları Antakya'ya götürdü ve öldürdü. Böylece Licinius ve Büyük Konstantin Roma İmparatorluğu'nun yegane yöneticileri olarak kaldıklarında doğunun kontrolü Licinius'a aitti. Licinius ve Büyük Konstantin imparatorluğu bu şekilde 6 yıl birlikte idare ettiler. Licinius, Hıristiyanlara fazla tolerans gösterildiğini düşünüp onlara karşı politikasını değiştirerek saraydan ve resmi dairelerden kovdu. Büyük Konstantin, Licinius'un bu politikasını onaylamadı ve bir bahane bularak ona savaş açtı. İki taraf arasında M.S. 324 yılında yapılan Chrypolis savaşında Büyük Konstantin, Licinius'u yendi ve öldürdü.¹⁶ Böylece M.S. 324 yılında Konstantin tek başına Roma İmparatoru oldu. Onun 13 yıllık bu imparatorluk dönemi Dünya ve Roma tarihinin dönüm noktalarından biridir.

Büyük Konstantin'in Roma İmparatorluğu'nda bıraktığı en belirgin özellikler Hıristiyan kilisesinin seviyesinin yükselmesi ve 11 Mayıs 330 tarihinde İstanbul'un Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olmasıydı.

¹⁴ Downey, s.281-283

¹⁵ A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Çev. A. Müfid Mansel), Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s.52

¹⁶ Downey, s.336

Doğu Roma İmparatorluğu'nun Kilikya eyaletinin başşehri olan Tarsus, Akdeniz Roma Dünyası'nda ticari ve kültürel şehir özelliğini, İslâm hakimiyetine kadar devam ettirdi.

3. Türk-İslâm Hakimiyetinde Tarsus

Antikçağ Akdeniz Dünyası'nda önemli bir ticari ve kültür merkezi olan Tarsus, bu konumunu Bizans ve İslâm dönemlerinde de korudu. M.S. 634 yılında Yermuk Savaşı'nda Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasındaki İslâm ordusu, Bizans ordusunu mağlup ettikten sonra Şam'ın kuzeyine hızla hareket ederek iki yıl içinde Baalbek, Hıms, Dımaşk, Halep ve Antakya'yı fethederek Toros dağlarında durdu. Böylece İslâm ordusu Tarsus'a geldi.¹⁷ H. 17/ M. 637 yılında Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın komutanlarından Ubâde b. es-Sâmit'in Tarsus'a girmesinden sonra Tarsus İslâm sınır şehri oldu.¹⁸ Bu olay ile Bizans İmparatorluğunun doğusunda önemli bir askeri üs, bir kültür ve ticaret merkezi olan Tarsus tarihinde bir dönem kapandı. Fakat bunun yanında asırlar boyu Roma, Bizans ve Hıristiyanlık ile yoğrulmuş olan mahalli özelliklerin, Türk-İslâm Medeniyeti ile karışmasından meydana gelen bugünkü Türk-İslâm kenti karakterinin oluşmasına neden olacak yeni ve uzun bir dönem açıldı.

Tarsus'un İslâm hakimiyetine girmesiyle İslâm Şam sınırı, Toros dağlarına kadar uzandı. Halife Hz. Ömer, 640 yılında Yezid b. Süfyan'ı Şam valisi olarak atadığında, Yezid b. Süfyan Şam bölgesinde veba hastalığından vefat etti.¹⁹ Yezid b. Süfyan'ın vefatından sonra Hz. Ömer, Yezid b. Süfyan'ın kardeşi Muaviye b. Süfyan'ı Şam valisi olarak atadı. Muaviye b. Süfyan, 640 yılında Şam valisi olarak görevlendirildikten sonra yirmi yıl süresince Şam valiliği yaptı.²⁰ Şam Valisi Muaviye b. Süfyan, 635 yılında İslâm ordusunun Bizans Anadolu'sunda başlattığı akımları tekrar ele alarak, 645 yılında Bizans'ın önemli şehirlerinde Amorion'u almak için sefer düzenledi. Muaviye b. Süfyan, bu sefer sırasında Antakya-Tarsus arasındaki kalelerin boş kalmış olduğunu görerek kendisi geri dönene kadar Şam ve el-Cezire halklarından bir topluluğu bu kalelere yerleştirdi.²¹

¹⁷ Philip K. Hitti, *History of Syria; Including Lebaon and Palestine*, Macmillan co. Ltd., London, 1951, s.415-416. Ayrıca bkz. Yakut, Mu'cem el-Buldan, s.318

¹⁸ E. Honigmann, *İ.A. "Tarsus" mad.* 12.cilt, s.24-26

¹⁹ Belazuri, *Futuh el-Buldan*, (Çev. Mustafa Fayda), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s.246

²⁰ Yakûbî, *Kitabu'l-Buldan* (Ülkeler Kitabı), (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı yay. İstanbul, 2002, s.218

²¹ *Süryani Mihael Vekaynamesi*, (Türkçe terc.Hrant.D. Andreasyan), Ankara, 1944 (T.T.K. kütüphanesi No:44'de yayınlanmamış tercüme), s.32; Ayrıca bkz. Belazuri, s.235

Antakya-Tarsus arasındaki bu kalelere yerleşen Müslüman askerler Bizans Anadolu'suna girdiklerinde Bizans'a tabi araziye küçültmeye çalışmadı. Sadece mutad olarak her yaz ve kış mevsimlerinde Amanos ve Toros silsileleri yoluyla Anadolu içlerine akınlar yaptılar.²² Muaviye b. Süfyan, 660 yılında Emevi Devleti'ni kurup, ilk Emevi halifesi olmasından sonra 680 yılına kadar Anadolu'da Bizansla mücadeleyi sürdürdü. Emevi halifesi 680 yılında vefat edince, Emevi Devleti içinde iç karışıklıklar başladı. Bizans İmparatoru II. Justinianos, Emevi Devleti'nin bu durumundan yararlanarak Anadolu'da İslâm hakimiyetine girmiş Bizans şehirlerini tekrar almak için 685 yılında Bizans'ın doğusuna bir sefer düzenledi. Bu seferde Bizans İmparatoru, bazı Slav kabileleri askeri küçük çiftçileri (stratiotai) son zamanlarda kaybedilen insan gücünü telafi edecekleri ve Bizans'ın savaş gücünü kuvvetlendirecekleri ümidiyle Tarsus'un ilerisindeki tampon bölgeye iskan etti. İskan edilen Slavlar, 30 bin asker çıkaracak kadar kalabalıktılar.²³ Slav askerlerle güçlenmiş Bizans ordusu, Sebastopolis (Sulusaray)'e geldi. Bunun üzerine Emevi Halifesi Abdümelik b. Mervan, Bizans ordusunun ilerlemesini durdurmak için, Emevi ordusunu, Mesleme b. Abdümelik komutasında, Anadolu'ya gönderdi. Mesleme b. Abdümelik komutasındaki Emevi ordusu Anadolu'da hızla ilerleyerek Sebastea (Sivas) yakınlarında Bizans ordusu ile karşılaştı ve yapılan savaşta Bizans ordusunu çok ağır bir mağlubiyete uğrattı. Emevi ordusuna iltihak eden ve takriben 7.000 kişi olan Slavlar, tıpkı Bizans tarafından yapıldığı gibi, Tarsus bölgesine iskan edildiler ve daha sonraki savaşlarda Müslümanlarla birlikte Bizans'a karşı savaştilar.²⁴

Emevi Devleti yıkılıp Abbasi Devleti 750 yılında kurulduğunda Anadolu'da Bizans-Abbasi sınırı, VII. yüzyıldaki sınırla aynıydı. Abbasi Devleti'nin ilk halifesi Abbas as-Saffafın devlet düzenini kurmakla uğraşmasından dolayı Bizans ordusu Sugur-Avasım bölgesinde başarılı seferler düzenledi. Fakat bu başarılar, Bizans imparatorluğuna sürekli arazi kazancı sağlayamadı. Çünkü zaptedilmiş olan kaleler pek kısa bir müddet sonra Müslümanların eline geçti.²⁵ 762 yılında Abbasi devletinin yönetim

²² Ernest Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniv., İstanbul, 1970, s.36

²³ G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay., Ankara, 2006, s.117.

²⁴ *Süryani Mihael Vekayinamesi*, s.55; Ayrıca bkz. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, A.D. 284-813 translated by Cyril Mango and Roger Scott*, Oxford University Press, 1997, s.511

²⁵ C. Edmund Bosworth, "The City of Tarsus and The Arab-Byzantine Frontiers, in Early and Middle Abbasid Times ", *ORIENS, Journal of the International Society for Oriental Research*, 33. Volume, NewYork, 1992, 269-286, s.54

merkezi Bağdad'a taşındığında Anadolu'da Bizans-Abbasi sınırı eş-Şam ve el-Cezire Sugurundan oluşuyordu. Bu Sugurların arkasında Avasım (koruyanlar) denilen şehirler ve kaleler bulunurdu.²⁶ Abbasi Devleti'nin varlığını devam ettirmesi için Anadolu'da Bizans-Abbasi sınırı çok önemliydi. Böylece Bizans karşısında müstahkem bir hudut hattı meydana getiriliyor ve Sugur-Avasım şehirleri bu hudut hattı üzerinde askeri bir üs oluyordu.

Antakya Avasım şehrinin önünde Tarsus Sugur şehri vardı. Bizans ordusu Tarsus'a doğru geldiğinde Tarsus şehrini korumak için Antakya Avasım şehrinden Abbasi askerleri Tarsus'a hareket ederdi.²⁷ Halife el-Mehdi, Anadolu'da Bizans-Abbasi sınır hattındaki kalelere yeniden tahkimat yaparak bu kaleleri kuvvetlendirdi. Bununla beraber Hasan b. Kahtebe et-Tâi'yi H.162/ M.778-779 yılında Horasan, Musul, Şam, Yemen'den gelen askerlerle Irak ve Hicaz gönüllülerinden meydana gelen ordunun başında Bizans ülkesine savaşa gönderdi. Hasan b. Kahtebe et-Tâi, Bizans ülkesinden çıkıp Tarsus ovasına inince yıkılmış şehre baktı; dört bir tarafı dolaştı, orada oturanların sayısının yüz bin olduğunu tahmin etti.

Bizans seferinden Bağdad'a Halife el-Mehdi'nin yanına gelince ona şehrin durumunu, orada bulunan binaları, oraya yerleştirilecek askerlerin düşmanı durduracağını ve Tarsus'ta bu şekilde oluşturulacak sınır karakolunun Abbasi Devleti'nin savunması açısından önemli olduğunu söyledi.²⁸ Halife el-Mehdi'nin oğlu Harun er-Reşid H. 170/M. 786 yılında Abbasi halifesi olduğunda, Bizans'ın Tarsus Kalesi'ni almaya niyet ettiğini ve oraya Bizans askerlerini yerleştirmeyi kararlaştırdığı haberini aldı. Bunun üzerine Halife Harun er-Reşid Tarsus Kalesi'ne tahkimat yaparak Tarsus'a yerleşmesi için Herseme b. Ayen komutasındaki Abbasi ordusunu Tarsus'a gönderdi. Herseme b. Ayen bir süre Tarsus'ta kaldı ve şehirden ayrılmadan önce Ferec b. Süleym el-Hâdim'i Tarsus valisi olarak görevlendirdi. Ferec b. Süleym el-Hâdim, Tarsus kalesinin surlarını kuvvetlendirip imar işlerini yaptırırken Tarsus askerlerinin Bizans akınları için yetersiz olduğunu gördü ve Halife Harun er-Reşid'den asker istemek için Ebu Salim adında bir askeri Bağdad'a gönderdi. Halife Harun er-Reşid, Ebu Salime Bağdad'da üç bin asker verdi ve Tarsus'a giderken Antakya'dan iki bin, el-Massisa'dan bin

²⁶ Taberi, *Tarih el-Rusul ve'l Muluk, The History of al-Tabari*, (Çev. Hugh Kennedy), State University of New York Press, Albany,1992, 29. cilt, s.3

²⁷ Stephen Mitchell, *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph No:5 BAR International Series 156, 1983, s.21

²⁸ Belazuri, s.272; ayrıca bkz. Bosworth, s.72

asker almasını söyledi. Bununla beraber halife bu askerlerin eski maaşlarının asker başına 10 dinar arttırılmasını kararlaştırdı. Böylece Ebu Salim üç bin Horasanlı askerle Bağdad'dan ayrıldıktan sonra Antakya'ya gelerek buradan iki bin asker aldı ve el-Massisa'dan gelen bin askerle Tarsus'a gitmeyerek altı bin askerle H.172/M.778 yılının Muharrem/Haziran ayı başında Medain şehrinin cihat kapısında ordugah kurdu. Tarsus'ta imar işleri ve camisinin tamamlanmasına kadar altı bin askerden oluşan bu ordu Medain'de kaldı. Tarsus Valisi Ferec b. Süleym el-Hâdim, iki nehir arasını ölçtürdü ve buranın dört bin parsel; her parselinde 20 zira' kare olduğunu öğrendi. Tarsus halkına bu parsellerden ıktâ olarak verdi. Tarsus Valisi Ferec, imar işlerini ve camiye tamamladıktan sonra Medain'de bulunan Ebu Salim'e Tarsus'a gelmesi için haber gönderdi.

Ebu Salim komutasındaki altı bin askerden oluşan Abbasi ordusu H. 172/M. 778 yılının Rebiülahir /Ekim ayının Medain'den ayrıldı ve Tarsus'a gelerek şehre yerleşti.²⁹ Bizans ordusu VI. Konstantinos daha önce kararlaştırdığı, Tarsus'u alıp Abbasi ordusuna ağır bir darbe vurma fikrini, uygulamaya soktu ve bu doğrultuda 790 Eylül ayında büyük bir Bizans ordusuyla Tarsus'a geldi. Abbasi ordusuyla Bizans ordusu, 790 yılında Tarsus yakınlarında karşılaştı ve bu savaşı Abbasi ordusu kazandı. Böylece Abbasi ordusuna mağlup olan Bizans İmparatoru Ekim ayında Tarsus'tan İstanbul'a geri döndü.³⁰

Abbasi Halifesi Harun er-Reşid, Bizans- Abbasi Şam Sugurundaki kalelere tahkimat yaptırarak bu kalelere Abbasi askerlerini yerleştirdi. Şam Sugurunda en önemli Sugur şehri Kilikya mevkinde Gülek Boğazı'na fazla uzak olmayan Tarsus'tu. İki sıra surla çevrili, piyade ve süvarilerden oluşan güçlü bir garnizon tarafından sürekli olarak korunan Tarsus, Müslümanların gözünde Bizanslıların saldırılarına karşı en güvenilir kale idi.³¹ Bizans İmparatoru V. Leon, Harun er-Reşid'in oğullarından Emin ve Memun'un arasındaki hilafet mücadelesini fırsat bilerek, 813 yılının Ağustos ayında Tarsus Sugur şehrine saldırdı. Bizans İmparatoru komutasındaki Bizans ordusu ve Tarsus Emiri Sabit komutasındaki Abbasi ordusu, Tarsus yakınlarında karşılaştı ve yapılan savaşta Bizans ordusu galip geldi.³² Bizans ordusu, Tarsus Sugur şehrini geçip Avasım şehrlerine ilerlerken, Halife

²⁹ Belazuri, s.242,243

³⁰ Theophanes, s.642; ayrıca bkz. E. W. Brooks, "The Struggle with the Saracens (717-867)", *Cambridge Medieval History*, 4.cilt, s.125

³¹ Pavlos, E. Niavis, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I. (802-811)*, *Historical publications st. D Basilopoulos*, Athens, 1987, s.196

³² Brooks, s.127

Memun H.199/M.814 yılında Yezid b. Muhalled komutasında on bin askerden oluşan Abbasi ordusunu Tarsus'a gönderdi. Abbasi ordusu ile Bizans ordusu Tarsus yakınlarında karşılaştı ve yapılan savaşta Abbasi ordusu galip geldi. Böylece Bizans ordusunun ilerlemesi durduruldu.³³

Bizans'ın bir daha Sugur-Avasım bölgesine saldırmaması için Bizans ordusuna büyük bir darbe vurmak gayesiyle Halife Memun komutasında büyük bir Abbasi ordusu, 23 Mart 830 tarihinde Antakya-Tarsus yoluyla Bizans topraklarına girdi.³⁴ Bunun üzerine Bizans İmparatoru Theophilos, Abbasi ordusunun Anadolu'da ilerlemesini durdurmak için Halife Memun'a elçiler göndererek barış teklifinde bulundu. Halife Memun, barış teklifine "sulhu şu şart dahilinde yaparım, beni hükümdarınız olarak ilan edeceksiniz ve vergi miktarına gelince çokluğundan ya da azlığından şikayet etmeyeceğim" şeklinde cevap verdi. Bizans İmparatoru Theophilos, bu teklife karşı hiçbir cevap göndermedi.³⁵ Bu olay üzerine Bizans imparatoru, 831 yılının bahar ayında büyük bir orduyla Toroslari aşarak Tarsus'a geldi ve burada Abbasi ordusu yenip geri döndü.³⁶ Halife Memun, Bizans askerlerinin Tarsus ve el-Massisa halkından 1.600 kişiyi öldürdüğünü öğrenince, Cemaziyelevvel (Haziran)'de tekrar Anadolu'ya girdi ve burada 15 Şaban (28 Eylül) 832 tarihine kadar kaldı. Abbasi halifesi, bu Anadolu seferinde oğlu Abbas ile kardeşi el-Mutasım'ı ayrı ayrı kuvvetler başında görevlendirdi. Üç koldan Anadolu'ya giren Abbasi orduları Heraklie (Ereğli)'yi aldıktan sonra Anadolu içlerinden hızla ilerledi. Bizans İmparatoru Theophilos, Abbasi ordularının Anadolu da durdurulamamaları üzerine Yohannes'i elçi olarak Halife Memun'a gönderdi.³⁷ Bizans elçisi, Halife Memun'dan, zaptettiği kaleleri geri vermesini ve beş yıllık bir sulh yapılmasını teklif etti. Halife Memun, Bizans İmparatorunun bu barış teklifini kabul etmedi. Fakat kışın yaklaşmasıyla Anadolu seferi gelecek yıla ertelendi.³⁸

Halife Memun H.218/M.833 yılının bahar ayında Bizans seferine çıktığında Amurriyye (Amorion) mevkinde ulaştı ve burada Bizanslıları mağlup ederek Bizans İmparatoru Theophilos'u daha ağır şartlarda anlaşma, istemek zorunda bıraktı. Bunun üzerine Bizans İmparatoru, Abbasi

³³ Zehebî, *Tarihu'l- İslâm alwarak.com*, s.1429

³⁴ Aikaterina Christophilopoulou, *Byzantine History II (610-867)* (Translated by Timothy Cullen), Adolf M. Hakkert Yay., Amsterdam, 1993, s. 246

³⁵ Gregory Abu'l Farac, *Abu'l-Farac Tarihi* (Çev.Ömer Rıza Doğrul) T.T.K Basımevi, Ankara,1999, s.222.

³⁶ Taberi, *The History of al-Taberi* (Çev. C. E. Bosworth), 32. Cilt, s.185-186.

³⁷ Süryani Mihael Vekayinamesi, s163

³⁸ Yakubî, s.303

halifesine daha ağır şartlarda bir barış teklif etti. Halife Memun, barış anlaşmasından sonra Şam şugurunun önemli şehri Tarsus'a doğru hareket etti. Tarsus'a gelen Halife Memun 9 Temmuz 833 tarihinde burada ateşli bir hastalıktan öldü. Böylece Halife Memun'un ölümü, Anadolu'da Şugur ve Avasım şehirlerine çok sayıda asker yerleştirmesine rağmen, Müslümanları bu şehirlere iskân gayesinin tahakkukuna mani oldu. Bu dönemde Tarsus, Şam Şugurunda önemli bir Şugur şehriydi.³⁹

Tarsus Şugur Valisi Ali b. Yahya el-Ermeni, 856 yılında Bizans'a karşı yaz akını yaptığında Malatya Valisi Ömer b. Abdullah, Ali b. Yahya Ermeni'ye mektup göndererek Bizans'a karşı sefere birlikte çıkmayı teklif etti.⁴⁰ Böylece Ali b. Yahya el-Ermeni ile Ömer b. Abdullah, Bizans seferlerinden çok fazla ganimet ve esir elde ettiler. Bu sebepten dolayı Halife Mütevekkil, 22 Ağustos 860 tarihinde Nasr b. el-Azhar'ı esirlerin değişimi için elçi olarak III. Mikhail'e gönderdi. İmparator III. Mikhail amcası Bardas'la görüşerek Halife Mütevekkil'in esirlerin değişimi teklifini kabul etti. Bizans imparatoru iki bin Müslüman esire karşı iki bin Hıristiyan esir istedi ve esirler mübadele edildiler.⁴¹ Bizans İmparatoru III. Mikhail, Tarsus Valisi Ali b. Yahya el-Ermeni ile Malatya Valisi Ömer b. Abdullah'ın Anadolu'da Bizans seferlerine son vermek için Bizans kumandanlarından Petranos komutasında büyük bir Bizans ordusunu Anadolu'ya gönderdi. Petranos'un büyük bir orduyla üzerine geldiğini haber alan Ömer b. Abdullah, Tarsus Valisi Ali b. Yahya el-Ermeni ile ordusunu Lu'lu'e (Ulukışla)'de birleştirdi.

Petranos komutasında Bizans ordusu, 3 Eylül 863 tarihinde Lu'lu'e'de bulunan Abbasi ordusuna saldırdı ve burada şiddetli bir savaş oldu. Bizans ordusu, Abbasi ordusunu büyük bir hezimete uğrattı ve bu savaşta Abbasi komutanlarından Ali b. Yahya el-Ermeni⁴² öldürüldü. Diğer Abbasi komutanı Ömer b. Abdullah Malatya'ya döndü.⁴³

³⁹ Taberi, *The History of al-Tabari* (çev. C. E. Bosworth) , 32.cilt, s.224

⁴⁰ Taberi, *The History of al-Tabari* (çev. Joel L. Kraemer), 34. cilt, s.147

⁴¹ Taberi, *The History of al-Tabari* (çev. Joel L. Kraemer), 34. cilt, s.168

⁴² Taberi bu savaşta Ali b. Yahya el-Ermeni'nin öldürüldüğünü yazmıştır. Scylitzes, s.58'de Ömer b. Abdullah'ın öldürüldüğünü belirtmiştir. 863 yılından sonraki Bizans akınlarda Ömer b. Abdullah'ın ismine rastladığımızdan bu savaşta Ali b. Yahya el-Ermeni'nin öldürüldüğü doğrudur. Bkz. Taberi, *The History of al-Tabari* (Çev. George Saliba), 35.cilt, s.9; ayrıca bkz. İbnu'l-Esir, 7.cilt, s.107'de Ali b. Yahya'nın, Meyyafarıkın (Silvan) yakınlarında Bizans ordusu ile karşılaştığı ve yapılan savaşta öldüğü belirtilmiştir.

⁴³ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories (811-1057)* (Translated by John Wortley), Published by The Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada, 2000 s.57-58

Dokuzuncu yüzyılda Abbasi-Bizans Sugurunda karşılıklı akınlar sürekli devam etti. Bu dönemde Bizans-Abbasi savaşları Antakya, Tarsus, Adana, Samsat ve Malatya Sugur-Avasım şehirlerinde yapılmaktaydı. Bu şehirlere büyük Abbasi garnizonları yerleştirilmişti ve bu garnizonlardan Bizans şehirlerine sık sık akınlar yapılıyordu. Tolunoğlu Ahmed'de gençliğinde kendi isteği üzerine Şam Sugurları emirliği görevi ile bu Bizans seferleri için Samerra'dan ayrılarak dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olan Tarsus şehrine geldi ve yaklaşık yedi yıl burada askeri Şam Sugurlarının emirliği görevinde bulundu.⁴⁴ Tolunoğlu Ahmed'e Şam Sugurlarının emirliğinden sonra, Abbasi halifesi tarafından Mısır valiliği görevi verildi. Mısır'da düzeni sağladıktan sonra, 868 yılında bağımsızlığını ilan ederek Mısır'da ilk Türk devleti olan Tolunoğlu Devleti'ni kurdu. Abbasi Halifesi Mutemid, 870 yılında iç isyanları bastırmakla uğraştığında Bizans İmparatoru I. Basileios, Anadolu'ya sefer düzenledi ve birçok şehri alarak Malatya önlerine kadar geldi. Malatya surlarını aşamayan I. Basileios, bu başarısızlıktan sonra İstanbul'a döndü.

Bizans ordularının Anadolu'da hızla ilerleyerek Malatya'ya kadar rahatlıkla geldiğini gören Halife Mutemid, Şam Sugurlarını Tolunoğlu Ahmed'in emrine verdi.⁴⁵ Bunun üzerine Tolunoğlu Ahmed, kardeşi Musa b. Tolun'u Tarsus valisi tayin etti.⁴⁶ Tarsus Valisi Musa b. Tolun Bizans ordusunun başkumandanı Andrew'e "*Bizans ordusu Malatya önünde nasıl bozguna uğradıysa, diğer şehirlerde de aynı bozguna uğrayacaktır*" şeklinde bir mektup gönderdi. Bu mektup üzerine Bizans Başkumandanı Andrew, büyük bir orduyla Tarsus şehrine geldi ve burada Abbasi ordusunu mağlup ederek şehre girdi. Andrew, Tarsus şehrini aldığını imparatora bildirdi. İmparator I. Basileios, bu habere inanamadı. Çünkü Tarsus şehrini almanın bu kadar kolay olmayacağını çevresindekilere söyledi ve derhal Tarsus şehrine gidip durumu gözleriyle görmek istedi. Fakat İmparator I. Basileios İtalya'da başlayan isyanlar sebebiyle Tarsus'a gidemedi.⁴⁷ Bizans, 870 yılından sonra İtalya'daki isyanlarla uğraşırken Abbasi halifesi de iç isyanlarla uğraşıyordu. Abbasi Halifesi Mutemid, Tolunoğlu Ahmed'in bağımsız hareket etmesinden dolayı Şam, Kınnesrin, Antakya ve Tarsus valiliğini 871 yılında kardeşi Muvaffak'a verdi. Muvaffak, bu bölgede hakimiyetini kurmak için çalışmalara başladı. Bu doğrultuda 871-877 yılları

⁴⁴ Kâzım Yaşar Koprıman, "Tolunoğulları (868-905)" *D. G. B. İ. T.*, VI. cilt, Çağ Yay. İstanbul, 1992, s.58-59

⁴⁵ Vasiliev, "The Struggle with Saracens (867-1057)", s.139

⁴⁶ Ebulfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti (868-905)* (Çev. Selçuk Akın), Ötüken yay., İstanbul, 1997, s.101

⁴⁷ Scylitzes, s.240

arasında Abbasi halifesinin kardeşi Muvaffak Tarsus, Antakya ve Şam bölgesindeki şehirlerin valilerini hilafet tarafından tayin ettirdi.⁴⁸ Bu dönemde Muvaffak, Sima et-Tevil et-Türkî'yi Tarsus valisi olarak atadı.⁴⁹

Bizans İmparatoru I. Basileios, Bizans ordularının özellikle Şam Sugurunu aşarak, Abbasi Devleti'nin Şam topraklarını almayı planladı. Bu doğrultuda Bizans, Şam bölgesinin şehirlerine hem karadan hem de denizden saldırmaya başladı. Bu saldırılarla Bizans orduları hızla ilerlerken, Abbasi Devleti'nin bu dönemde Bizans'a karşı koyacak gücü yoktu.⁵⁰

Abbasi Devleti açısından Bizans-Abbasi Sugurunda durum gittikçe kötüleşiyordu. Abbasi hilafetinin Bizans saldırılarına karşı koyamayacağını bilen Tolunoğlu Ahmed, bu durumdan kendisine vazife çıkararak 28 Nisan 878 tarihinde oğlu Abbas'ı yerine bırakarak Şam Sugurunu Bizans'a karşı savunmak için Mısır'dan Şam'a hareket etti.⁵¹ Tolunoğlu ordusu, Şam'ı, Humus'u, Hama'yı aldıktan sonra Haleb'e doğru hareket ederken, Halife Mutemid'in kardeşi Muvaffak tarafından tayin edilen Tarsus Valisi Sima et-Tevil et-Türkî, Tolunoğlu ordusunun ilerlemesini durdurmak için Haleb'den Antakya'ya çekildi.⁵² Tolunoğlu Ahmed, büyük bir orduyla Şam Sugurunu kontrol altına almak için Haleb'e girdiğinde Tarsus Valisi Sima et-Tevil et-Türkî, yüksek surlarla çevrili, zapt edilemez kalelerden birine sahip olan Antakya'daydı.⁵³ Tolunoğlu Ahmed komutasında Tolunoğlu ordusu, Antakya üzerine yürüyerek 877 yılının sonlarında Antakya surlarının önündeki pazarın karşısındaki Fars kapısında kamp kurdu. Antakya halkı, surlara nöbetçi dikmişti. Bu nöbetçilerden bazılarının ihanet edip gece Fars Kapısı'nı açmaları üzerine Toluniler bu kapıdan surlara çıktılar. Sabahın ilk ışıklarıyla Tolunoğullarının askerleri Antakya surlarından aşağıya akmaya başladılar. Surlardan yuvarlanan taş Sima et-Tevil et-Türkî'nin üstüne düştü.⁵⁴ Sima et-Tevil'i tanıyan birisi, Tolunoğlu Ahmed'e Sima'nın ölüsünü gösterince Tolunoğlu Ahmed bir hayli üzüldü.⁵⁵

Tolunoğlu Ahmed, 878 yılında Antakya'yı aldıktan sonra Tarsus'u ele geçirip Bizans ülkesinde ilerlerken Mısır'da kendi yerine bıraktığı oğlu

⁴⁸ Abu'l-Farac, s.240

⁴⁹ Hitti, s.558

⁵⁰ Scylitzes, S.88

⁵¹ Elçibey, s.104

⁵² Hitti, s.558

⁵³ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, (Çev. Ahmet Ağırakça), 7. cilt, Bahar Yay., İstanbul, 1987, s.263

⁵⁴ Mesûdî, *Murûc ez-Zeheb* (Çev. Ahsen Batur), Selenge yay., İstanbul, 2004, s.247

⁵⁵ Zehebî, s.2049

Abbas'ın isyan ettiğini öğrendi ve Mısır'a geri döndü.⁵⁶ Oğlu Abbas'ın isyanını bastıran Tolunoğlu Ahmed, Şam'da çıkan bir isyanı bastırmak için Şam'a doğru büyük bir orduyla hareket etti. Tolunoğlu Ahmed, Şam'a gelip isyanı bastırdığı sırada Tarsus'ta bir Türk kumandanının isyan ettiği haberini aldı.⁵⁷

Tolunoğlu Ahmed, Tarsus Valisi Halef el-Fergani'ye Tarsus'ta isyan eden Türk komutanı Yazman'ı yakalayarak hapsedmesini emretti. El-Fergani, Yazman'ı yakalayarak hapsedti. Ancak Tarsus halkı, Yazman'ı hapisten kurtararak el-Fergani'yi öldürmek istediler. Bunun üzerine el-Fergani, Tarsus'tan kaçtı. Böylece Tarsus, Tolunoğulları'nın elinden çıktı ve burada bütün işleri Yazman idare etmeye başladı.⁵⁸ Tolunoğlu Ahmed, büyük bir orduyla Şam'dan Tarsus'a Tolunoğlu Devleti'nin hakimiyetine son veren Yazman'ın üzerine yürüdü. Tolunoğlu Ahmed'in, üzerine doğru geldiğini haber alan Yazman, Tarsus'ta ordusunu güçlendirdi ve ona karşı koymak için şehri savunma durumuna getirdi. Tolunoğlu Ahmed, Adana şehrine geldikten sonra Tarsus'a ulaştığında Tarsus surlarının önündeki Bab el-Cihad ve Bab el-Bahr'da mancınıklar kurup hücum hazırlandı. Yazman, şehri savunamayacağını anlayınca el-Bereden nehrindeki bentleri açıp şehrin çevresindeki kanalları su ile doldurdu. Yazman, kanalları açınca Mısırlı askerler geri çekildi ve mevsimin kış olmasından birçok asker hastalanarak öldü. Hatta Tolunoğlu Ahmed'de 882 yılının kış ayında hastalandığından Antakya'ya geldi ve buradan da Şam'a geri döndü.⁵⁹ Yazman, bu tarihten sonra Tarsus'ta yarı müstakil bir vaziyette hüküm sürdü. Tolunoğlu Ahmed'in hastalığı ağırlaştığından 23 Aralık 883 tarihinde Fustat'a geldi ve burada 10 Mayıs 884 tarihinde vefat etti.⁶⁰

Bizans İmparatoru I. Basileios, Yazman'ın Tarsus'ta yarı müstakil bir vaziyette hüküm sürmesi üzerine, Kesta Stypiates komutasındaki Bizans ordusunu Tarsus'a gönderdi. Kesta Stypiates komutasında Bizans ordusu, Tarsus yakınlarındaki Kalamıyya'da karargah kurdu. Bunu haber alan Yazman gece Tarsus'tan hareket edip ansızın Bizans ordusunu basarak, kumandanları da dahil olmak üzere büyük bir kısmını kılıçtan geçirdi.⁶¹

⁵⁶ Zehebi, s.2050

⁵⁷ Taberi, *The History of al-Tabari* (çev. Philip M Fields), 37.cilt, s.4

⁵⁸ Elçibey, s.114

⁵⁹ Taberi, *The History of al-Tabari* (Philip M. Fields), 37.cilt, s. 81-82

⁶⁰ Koprman, s.63

⁶¹ Kalamıyya bugünkü mersin olmalıdır. Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, Kamer Yay., İstanbul, 2000, s.141

Tarsus'ta Yazman döneminde Sugur-Avasım bölgesinde Bizans'ı en fazla taciz eden kimse, Yazman idi. Kara ordusunun yanında ufak bir filo kurup, denizden ve karadan Bizans'ı tehdit eden Yazman, Maskanin'e kadar ilerleyip, çok fazla esir ve ganimetle Tarsus'a döndü. Bir sene sonra 889'da ise deniz yoluyla taarruza geçip Bizans donanmasını yenip dört gemi ele geçirdi.⁶² Tolunoğlu Ahmed'in vefatından sonra oğlu Humaraveyh, Tolunoğlu Devleti'ni yönetmeye başladıktan sonra Tolunoğullarının hakimiyetini yeniden Sugur-Avasım şehirlerinde sağlamak için 890 yılında Yazman'a 30 bin dinar, binek atları ve silah gönderdi. Bu hediyeleri alan Yazman, Tolunoğulları'nın hakimiyetini kabullenmesinden dolayı Tarsus yeniden Tolunoğlu Devleti'nin toprağına katılmış oldu.⁶³ Yazman, 891 yılının yaz ayında Bizans'a karşı son seferini yaptı. Türk kumandanlarından Ahmed b. Togan'ın Tarsus'a gelerek maiyetine girmesiyle kuvveti artan Yazman, emrindeki ordu ile 3 Ekim 891'de Tarsus'tan hareketle Salandu'yu kuşattı. Muhasara esnasında mancınıklarla atılan bir taş Yazman'ı ağır bir şekilde yaralayınca, Yazman'ın ordusu geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Sedyede üzerinde askerlerin omzunda taşınan Yazman, 22 Ekim 891 tarihinde yolda vefat etti ve naşı Tarsus'a getirilerek Bab el-Cihad'da defnedildi.⁶⁴

Humaraveyh, Yazman'ın vefatından sonra Tarsus valiliğine onunla aynı savaşa katılan el-Uceyfi'yi tayin etti. Ancak kısa bir süre sonra Humaraveyh, onu Mısır'a çağırıp Tarsus valiliğini amcası oğlu Muhammed b. Musa b. Tolun'a verdi. Muvaffak, Yazman'ın vefatından sonra Abbasi hilafetini yönettiği son yıllarında Sugur-Avasım şehirlerini Abbasi hakimiyetine tâbi etmek için tedbirler almaya başladı. Halifenin kardeşi Muvaffak, Ragıb isimli bir mevalisini güya hıristiyanlara karşı cihad yapmak için Tarsus'a göndermeye hazırlandığı sırada Muvaffak, vefat etti. Hazırlıklarını tamamlamış olan Ragıb, Bağdad'dan özel bir orduyla Tarsus'a sefere çıktı. Ragıb, Şam'a gelince ordusunun başına Meknun'u geçirerek Tarsus'a gönderdi ve kendisi Şam'da kaldı. Ragıb, Şam'a geldiğinde Humaraveyh'de Şam'daydı.

Ragıb, Humaraveyh'in yanına giderek ona tâbi olduğunda Tarsus Valisi Muhammed b. Musa'ya Meknun oraya gelir gelmez hapsedmesi için haber gönderdi. Muhammed b. Musa'da, Meknun ordusuyla Tarsus'a geldiğinde onu yakalayarak hapsedti. Tarsus halkı, 19 Ağustos 892 tarihinde Musa b. Tolun'a isyan ettiler ve Meknun'u hapisten kurtardılar. Şam'da bulunan

⁶² Yıldız, s.142'de Maskanin'in bugünkü Ereğli-Konya arasında bir yer olduğunu belirtiyor.

⁶³ Taberi, *The History of al-Tabari* (Çev. Philip M. Fields), 37. Cilt, s.162-163.

⁶⁴ Mesûdî, s.248

Humaraveyh, el-Uceyfi'yi Tarsus valisi tayin ederek Ragıb'la birlikte Tarsus halkının isyanını bastırmak için Tarsus'a gönderdi. Ragıb ve el-Uceyfi komutasındaki ordu Tarsus'a gelerek isyanı bastırdı ve Musa b. Tolun'u hapisten çıkardı. Musa b. Tolun, Tarsus'ta kalmayıp Kudüs şehrine gitti. Bu olaydan iki üç yıl sonra Humaraveyh, Şam'da ikamet etmekteyken 26 Kasım 896 tarihinde köşkte kafası kesilmek suretiyle öldürüldü.

Abbasi Halifesi Mutezid, Humaraveyh'in ölümünden sonra Tolunoğulları Devleti içindeki çekişmelerden yararlanarak Tarsus şehrini Abbasi Devleti'nin topraklarına katmak için çalışmalara başladı. Bu doğrultuda Ragıb, Tarsus'ta Tolunoğullarına isyan ederek Abbasi halifesine tâbi oldu. Ragıb'ın isyanı sırasında Tolunoğullarının Tarsus Valisi Ahmed b. Tugan, Bizans'a karşı yapılan Feda savaşından geri dönüyordu. Ahmed b. Tugan, Ragıb'ın Tarsus şehrini ele geçirdiğini öğrenince gemiyle Tarsus'un yanından geçtikten sonra yardımcısı Damyana'yi Yusuf el- Bağmurdi ile birlikte Tarsus'u Ragıb'ın elinden almaları için görevlendirdi. Damyana ile Yusuf el- Bağmurdi birlikte Ragıb'ı Tarsus'tan uzaklaştırmak için hücumla geçti. Ancak Ragıb, bu savaşta galip gelerek her ikisini de esir alıp Bağdad'a gönderdi. Böylece Ragıb, 897 yılının Mart ayında Tolunoğullarından Şam Sugur ve Avasım şehirlerini alarak Abbasi Devleti'ne tâbi oldu.⁶⁵ Nikephoros Phokas, Balkanlarda başkumandanlığı üzerine almak için güney İtalya'da Araplara karşı giriştiği başarılı seferi yarıda kesmek zorunda kaldı. Abbasi Halifesi Müktefi, onuncu yüzyılın başlarında Antakya Avasım şehrindeki askerlerin Sugur şehri Tarsus'a gönderilmesi emrini verdi. Tarsus'ta toplanan Abbasi ordusu Bizans topraklarına saldırdı. Tarsus'ta Abbasi ordusunun Bizans topraklarına saldırdığı haberi üzerine Bizans ordusu Tarsus'a doğru hareket etti.

Bizans Başkumandanı Nikephoras Phokas, Toros geçitlerinde kumandayı üzerine alıp Adana yakınında Abbasi ordusuna karşı bir zafer kazanmasından sonra 900 yılında Bizans, Şam Sugurunda önemli bir zafer kazanmış oldu. Böylece Abbasi Halifesi Müktefi'nin Bizans-Abbasi sınırını güvence altına alma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı.⁶⁶ Bu yıllarda Doğu Akdeniz'de önemli bir deniz gücüne sahip Tarsus, Bizans'a karşı deniz savaşlarında etkisini kaybetmeye başladı.⁶⁷ Seyfuddevle, (916-967) onuncu yüzyılın ortalarında Abbasi Devleti'nin zayıfladığı dönemde Hamdani Haleb kolunun kurucusudur. Bizans İmparatorluğu, 940'lar ve 950'ler de yeniden bir yükseliş döneminde olduğu zaman Seyfuddevle, Anadolu'nun doğusunda

⁶⁵ Taberi, *The History of al- Tabari* (Çev. Franz Rosenthal), 38. cilt, s.1-41.

⁶⁶ Vasiliev, "The Struggle with the Saracens (867-1057)", s. 142.

⁶⁷ Bosworth, s. 276.

bilhassa Tarsus bölgesinde Bizans'a karşı başarılı seferler yaptı.⁶⁸ Bu dönemde Anadolu'da Bizans ilerlemesini durduracak tek güç Haleb Hamdani Emiri Seyfuddevle idi. Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas'ın komuta ettiği Bizans ordusu H.354 Receb ayı / M. 965 yılının Temmuz ayında Anadolu'ya girdi. Anadolu'da ilerleyen Bizans ordusu, Abbasi Sugurunda yüksek surlara sahip Tarsus'u H.354 15 Şaban / 16 Ağustos 965 tarihinde kuşattı. Bizans'ın Tarsus'u kuşattığı sırada Seyfuddevle, hastalığından faydalanarak istiklallerini elde etmek için isyan etmiş bulunan kumandanları ile uğraştığı cihetle, İslâmın bu önemli Sugur şehrinin kaybını önlemek üzere müdahale edemedi⁶⁹. Bizzat İmparator Nikephoros Phokas'ın katıldığı Tarsus kuşatması aylarca sürdü. Kuşatmanın uzun sürmesinden dolayı şehirde kıtlık başladı. Bunun üzerine Tarsus halkı, şehirde hiç kimsenin öldürülmemesi şartıyla şehri teslim edecekleri haberini Bizans imparatoruna gönderdiler. Bizans imparatoru bu şartı kabul ederek Tarsus şehrini teslim aldı⁷⁰.

Tarsus'taki Bizans hakimiyeti Haçlıların Anadolu'ya girerek 1098 yılında Tarsus'u almalarına kadar devam etti. Haçlılar, 1098 yılında Tarsus'a girdikten Memluk Sultanı el-Malik el-Mansur Kalâvun'un 1275 yılında Tarsus'u almasına kadar yaklaşık yüz yetmiş yıl Tarsus'ta hüküm sürdüler.

4. Sekizinci Yüzyıl ile Onuncu Yüzyıl Arasında Tarsus Valileri

Yezîd b. Maklad el-Fazârî, 788 yılında atanan Abbasi Devleti'nin ilk Tarsus valisiydi⁷¹.

Sâbit b. Nasr b. Mâlik el-Kuzâî (H.231/M.845)

Ali b. Yahyâ el-Ermenî (H.238-248/ M.852-862)

Muhammed b. Hârûn el-Taglibî (H.258/M.871-2 yılında Tarsus valisi atandı, fakat Tarsus'a ulaşamadan öldü.)

Muhammed b. Ali el-Ermenî (H.258/M.871, H.260/M.874)

Urkuz b. Ulug b. Tarkan (H.260/M.874, H.262/M.876)

Abdullah b. Raşîd b. Kâûs (H.264/ M.878)

Bu tarihten sonra Tarsus darphanesinde basılmış para bulunamamıştır⁷².

⁶⁸ Ibnu'l- Esir, 8. Cilt, s. 445-446. Ayrıca bkz. Fikret Işıltan, *İ.A.*, "Seyfuddevle" mad. 10. cilt, s.536-539.

⁶⁹ Scylitzes, s. 146.

⁷⁰ Bosworth, s. 278.

⁷¹ S. M. Stern, "The Coins of Thamal and other Governors of Tarsus", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.80. No:3, Oxford, 1960, s. 217-225.

5. Tolunoğulları Valileri

H. 264/M.878 yılının Haziran ayında Ahmed b. Tolun Antakya'yı fethettikten sonra Tarsus'u aldığımda Takşi'yi Tarsus valisi atadı. Takşi (H.264/M.878)

Kalaf el-Fargânî (H. 268-269/ M.882-883)

Bir dönem Tarsus'u bağımsız olarak yöneten Yâzmân (H.269/M.884'ten H.278/M.892'e kadar)

Ahmed b. Ucayf el-Ucayfî (H.278/M.892)

Muhammed b. Musa b. Tolun (H.279/M.893)

Ahmed b. Togan (13 Şaban H.279/M.896)

Damyana (H.283/M.896-7)

Yusuf b. el-Bâgimardî (H.284/M.898)

Bu tarihten sonra Tolunoğullarının valilelerini belirten gümüş veya altın bir para bulunamamıştır⁷³.

6. Abbasi, İhşidî ve Hamdâni Valileri

İbn el-Ikşâd (H.285/M.19 Nisan 898, H.287/M.900)

Ebu Zabit (H.287/M.900)

Ali b. el-Arabi (H.287/M.900 yılının Nisan ayı)

Nizâr b. Muhammed (H.288/M.901)

Muzaffer b. el-Hâc (H.290/M.903)

Abu'l-Ashâir Ahmed b. Nasr (H. 290/M.22 Mart 903, H.299/M.912)

Rustem b. Bardav el-Ferganî (15 Şevval 292/M.20 Ağustos 905, H.299/M.912)

Bişr el-Afşinî (H.300/M.913)

Tamal (H.311/M.924,- H.320/M.933)

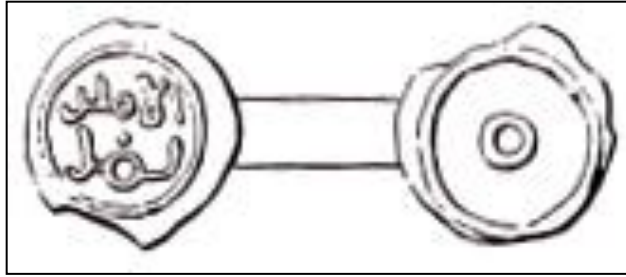
İhşidîlerin valisi, Buşrâ el-Tamalî (M.328/H.938)

İhşidîlerinden sonra Hamdâni valisi, Nasr el-Tamalî (H.334/M.946)⁷⁴

⁷² Stern, s. 219.

⁷³ Stern, s. 219-220.

⁷⁴ Stern, s. 221

المر

دمل

“Emir Tamal”

Bu para M.F. Soret tarafından okundu ve *mim* den önceki harfin üzerinde iki nokta olması düşünüldüğünden paranın üzerindeki isim Tamal şeklinde yazılmıştır. Bu paranın şu an bulunduğu yer *Revue de la Numismatique* belge 1856 s. 25-26 tabak no: 5 British Museum'dur⁷⁵.

7. Kaynakça

Abu'l-Farac, Gregory, *Abu'l-Farac Tarihi* (Çev.Ömer Rıza Doğrul) T.T.K Basımevi, Ankara,1999,

Belazuri, *Futuh el-Buldan*, (Çev. Mustafa Fayda), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002

Bickerman E., *The Cambridge History of Iran; The Seleucid Period*, Ed. Ehsan Yarshaster, 3. vol. Cambridge Univ. Pres. 1983

Billmeyer K. - H. Tuchle, *I. ve IV. Yüzyillarda Hıristiyanlık* (Çev. A. Güral), İstanbul, 1972,

Burkitt, Francis Crowford, *Early Eastern Christianity: st. Margaret's Lectures on the Syriac-Speaking Church*, London, 1904

Bosworth, C. Edmund, “The City of Tarsus and The Arab-Byzantine Frontiers, in Early and Middle Abbasid Times ” *ORIENTS, Journal of the International Society for Oriental Research*,33. Volume,New York,1992, 269-286

Brooks, E. W., “The Struggle with the Saracens (717-867)”, *Cambridge Medieval History*, 4.cilt

⁷⁵ Stern, s. 224

Christophilopoulou Aikaterina, *Byzantine History II (610-867)* (Translated by Timothy Cullen), Adolf M. Hakkert Yay., Amsterdam, 1993

Demircioğlu, Halil, *Roma Tarihi*, I. Cilt, T.T.K. yay. Ankara, 1998

Downey, Glanville, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest*, Princeton University Pres, New Jersey, 1961

Elçibey, Ebulfez, *Tolunoğulları Devleti (868-905)* (Çev. Selçuk Akın), Ötüken yay., İstanbul, 1997

Grainger, John D., *Seleucus Nikator; Constructing a Hellenistic Kingdom*, Routledge Ltd. New York 1990

Haddad, George, *Aspect of Social life in Antioch in Hellenistic-Roman period*, Chicago, 1949

Honigmann, Ernest, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniv., İstanbul, 1970

-----, *İ.A. "Tarsus" mad.* 12.cilt

Hitti, Philip K., *History of Syria; Including Lebaon and Palestine*, Macmillan co. ltd., London, 1951

İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*,(Çev. Ahmet Ağırakça), Bahar Yay.,İstanbul, 1987

Işıltan, Fikret, *İ.A. "Seyfuddevle" mad.*

Kopruman, Kâzım Yaşar, "Tolunoğulları (868-905)" *D. G. B. İ. T.*, VI. cilt, Çağ Yay. İstanbul,1992

Matta (Yeni Ahid).

Mesûdî, *Murûc ez-Zeheb* (Çev. Ahsen Batur), Selenge yay.,İstanbul 2004

Mitchell, Stephen, *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph No:5 BAR International Series 156, 1983

Niavis, Pavlos, E., *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I. (802-811)*, *Historical publications st. D Basilopoulos*, Athens, 1987

Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay., Ankara, 2006

Ramsay W. M., *Tarsus (Aziz Pavlus'un Kenti)* (Çev. Levent Zoroğlu). T.T.K. basimevi, Ankara, 2000

Resullerin İşleri (Yeni Ahid)

Scylitzes, John, *A Synopsis of Histories (811-1057)* (Translated by John Wortley), Published by The Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada, 2000

Stern S. M., “ The Coins of Thamal and other Governors of Tarsus ”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol.80. No:3, Oxford, 1960, s. 217-225.

Süryani Mihael Vekayinamesi, (Türkçe terc.Hrant.D. Andreasyan), Ankara, 1944 (T.T.K. kütüphanesi No:44'de yayınlanmamış tercüme)

Taberi, *Tarih el-Rusul ve'l Muluk, The History of al-Taberi*, State University of New York Press, Albany, 1992

Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, A.D. 284-813* translated by Cyril Mango and Roger Scott, Oxford University Press, 1997

Vasiliev A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Çev. A. Müfid Mansel), Maarif Matbaası, Ankara, 1943

Woolley C. Leonard, *A Forgotten Kingdom, Penguin Boks*, London, 1953

Yahyâ b. Saïd el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî (H. 328-458, M. 940-1067)*, (Neşr. Ömer Abdullah Tedmuri), Lübnan, 1990

Yakûbî, *Kitabu'l-Buldan (Ülkeler Kitabı)*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Yay. İstanbul, 2002

Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, Kamer Yay., İstanbul, 2000

Zehebî, *Tarihu'l-İslâm* alwarak.com